

MEVLÂNÂ'NIN HAKİKÂTİ TEMAŞÂ ETTİĞİ AYNA(*): TEBRİZLİ ŞEMS

Bayram Ali ÇETİNKAYA (**)

Özet

Aşk, vecd ve hakikat dervişi Şems-i Tebrizî, özgürlüğünden kolay taviz vermeyen aynı zamanda keskin bir zeka, insanları iyi tanıyan bir bilge ve şöhretten kaçan bir sufidir.

Şems olmasaydı, Mevlânâ belki de dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Gerçi Mevlânâ'yla görüşmeseydi, onu da kimse tanımayacaktı. Her ne kadar Mevlânâ, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındaki yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Tebrizli Şems, Mevlânâ'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilâk karşısında kalmıştı ki onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlânâ'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu doğurmuştur. Mevlânâ, kaybolan Şems'i kendi ruh ve bedeninde bulmaktadır.

*) "Bu ayna, Hakk'ın kendisidir. O sanır ki ayna ondan başkasıdır. Bununla beraber aynaya dönenlere ayna da karşılık verir. Aynanın eğiliminden dolayı onun da aynaya karşı eğilimi vardır. O tersine olarak aynayı kurmuş olsaydı beni de kırardı. "Ben gönlü kırıkların yanındayım" buyurulmadı mı? Sözü'n kısı, aynanın kendi kendine eğilmesi ve ihtiyat göstermesi imkansızdır. O bir mehenk taşı ve terazi gibidir; eğilimi daima hakka doğrudur." Şems-i Tebrizî, Makâlat (Konuşmalar) I, çev. M. Nuri Gencosman, İst., 1974, 34.

"Bütün peygamberlerin öğütlerinin özeti uygun şudur: Kendine bir ayna ara! Şimdi cevap vereceksen uygun söyle, yani nasıl ki kanatlı bir kapının karşılıklı her iki kanadı iyi takılınca biri birinden ne eksik ne fazla gelirse sen de öylece soruya uygun karşılık ver." Şems-i Tebrizî, Makâlat (Konuşmalar), I, 59.

"Tanrı Şems'i öyle bir güneş ki ışığı aynaya vurmuş, şuna-bunaysa hareketlerini duvarda gösteriyor ancak." Mevlânâ Celâleddin, Divân-ı Kebîr, haz: Abdülbâki Gölpinarlı, Ankara 2000, I, 264, b. 2486.

"Ey Tebrizli Tanrı Şems'i, tertemiz aynanda Tanrı'dan başkasını görürsem kafirden de beter olayım." Mevlânâ Celâleddin, Divân-ı Kebîr, II, 78, b. 644.

"Ansızın Tebrizli Tanrı Şems'ini gördü mü ayna, hem hah, işte der, hem de yanar-tutuşur." Mevlânâ Celâleddin, Divân-ı Kebîr, II, 200, b. 1626.

"A Tebriz'in yüce padişahı, göster güzelim yüzünü; çünkü aynaya benzeyen canda şekiller gösteren sensin ancak." Mevlânâ Celâleddin, Divân-ı Kebîr, III, 348, b. 3421.

"Tebrizli Tanrı Şems'in düzüp koştuğu ayna, nerden paslanır, nasıl cilaya muhtaç olur?" Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, VII, 17, b. 225.

"Tanrı ve Din Şems'inin aynasında Tebriz, hem tamamıyla tüm bir şekil kesilmiş, öyle tanınmış, hem anlamlar denizi olmuş-gimmiş." Mevlânâ, Divân-ı Kebîr, VII, 67, b. 910.

**) Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
(e-posta: bacetink@cumhuriyet.edu.tr)

Şems, Mevlânâ'ya salt aklın, rasyonalizmin zincirinden kurtulmanın formülünü vermiştir. Mevlânâ, Şems'le tanıştıktan sonra aşkından coşan ve kaynayan okyanus halini almıştır. Onlar, şeyhlik, mürşitlik, halifelik, müritlik makamlarının daha da ötelerini aşarak birbirlerine ayna oldular.

Anahtar Kelimeler: Şems-i Tebrizî, Mevlânâ, Ayna, Dostluk, Muhabbet, Kimlik

The Mirror in Which Mawlânâ Viewed the Haqiqa: Shams al-Tabrizî

Abstract

Shams al-Tabrizî is a darwish of love ecstasy and truth. He is a sufi who does not make a concession from his freedom and is also sharp-witted and a wise-man. He knows people very well and gets away from reputation.

If Shams had not lived, Mawlânâ might have been known in an narrow geographical area. But if he had not meet Mawlânâ, no one would have known him. Although Mawlânâ treated him as a darwish at the beginnig, the relation between them is not like a relation between a darwish and a shaik or between a teacher and his pupil. This relation appears in a form of love between two friends even though they changes their roles from time to time.

Shams al-Tabrizî set Mawlânâ on fire, but himself burned in the flames of this fire. In fact, coming of Shams al-Tabrizî caused Mawlânâ to regain his conciousness and to find himself. Mawlânâ found the lost Shams in his soul and body.

Shams gave Mawlânâ the formula of saving himself from the chain of absolute reason, of rationalism. After meeting Shams, Mawlânâ became an ocean boiling with love. They have been a mirror to each other by going beyond the positions of sheikdow, guideness, caliphate and discipleship.

Key Words: Mawlânâ, Shams, Mirror, Friendship, Love, Identity.

Giriş

İslâm tarih ve coğrafyasında, arkalarında tasavvufî bir miras bırakmış üç önemli “Şems” vardır: Birisi Fatih Sultan Mehmet’in hocası Akşemseddin (ö.863/1459); diğeri aslen Zileli olmasına rağmen geldiği yerde çok sevildiğinden dolayı kendisi o yerin ismiyle anılan Şems-i Sivasî (Kara Şems) (ö.1006/1597); diğeri de belki en önemlisi ancak bir o kadar da en az tanınanı olan Şems-i Tebrizî’dir. Onu en önemli yapan, elbette Mevlânâ’yı evrensel bir şahsiyete dönüştürmesi ve olgunlaştırmasıdır. O olmasaydı, belki de bazılarının dediği gibi, Celâleddin-i Rumî, aynı zamanda Kübreviye şeyhi de olan babası Sultanu’l-Ulema Bahâeddin Veled (ö.628/1231) gibi bir müderris olup, yerel kalacaktı. Dolayısıyla Şems, Mevlânâ’yı yerellikten evrenselliğe taşımış isimdir. İşte bu çalışma, gizemli ve aynı zamanda daha çok Mevlânâ’nın gölgesinde, arka planda kalmış olan Şems’in kimlik ve kişiliğini daha yakından tanıtmayı amaçlamaktadır.

1. Mevlânâ’nın Hayatı ve Çevresi Hakkındaki İlk Kaynaklar

Gönül dünyasının yetkin iki ismi Mevlânâ ve Şems’i daha iyi tanımak ve anlamak için öncelikle onların hayatları hakkında anlatılanları, doğru olmayan bilgilerden arındırmak ve ayıklamak gereklidir. Bunun gerçeklemesi için de, yaşadıkları döneme ait birincil kaynaklara müracaâttan başka seçenek bulunmamaktadır. Bununla beraber Mevlânâ ile ilgili konularda, araştırmacıların baş vurdukları ilk dönem eserlerin sayısı çok değildir. Şu an elimizde mevcut olan eserler ise şunlardır:

- a. Feridun Ahmet Sipehsâlâr’ın *Risâle*’si (Mevlânâ ve Sultan Veled’le çağdaş)
- b. Eflâkî’nin *Menâkıbu’l-Arifin* adlı eseri (Müellefi Sultan Veled Ulu Ârif Çelebi ile çağdaş)
- c. Muhyiddin Abdulkadir’in *el-Cevâhiru’l-Mudia* adlı eseri (Sultan Veled’le çağdaş)
- d. Alâeddin Bahtîşah b. Devletşah’ın *Tezkire-i Devletşahî* adlı kitabı.
- e. İbn Batuta’nın *Rihle (Seyahatname)* adlı eseri.¹
- f. Sultan Veled’in *İbtidânâme* adlı eseri ki, bu eserin rumî 690 (zi’l-Hiccetü’l- Harâm 1394) yılında kaleme alındığı eserin sonunda belirtilmektedir:

“Bu cana can katan sözlere altıyüz doksan yılında başlandı dostum.”²

Yukarda gösterdiğimiz kaynaklardan dördüncü ve beşincisinin yazarları Eflâkî ve Sipehsâlâr’ın sözü geçen risalelerinden, kısmen de halk arasında dolaşan söylentilerden faydalanmış olduklarından fazla bir değerleri yoktur.

Belirttiğimiz kaynaklar içerisinde üstün bir değer taşıyan eser, Sultan Veled’in *İbtidânâme* adlı mesnevisidir. *İbtidânâme* her cihetten en güvenilir kaynak olarak kabul edilir.³

2. Çocukluk Döneminin Garip ve Olağanüstü Halleri

Tebriz’de doğan Şemseddin Muhammed b. Ali b. Melikdad’ın, soyu ve ailesi de aynı şehirdendir.⁴ 522 yılında doğduğuna dair rivayetler olmakla birlikte, Şems, Kon-

1) M. Nuri Gençosman, “Önsözü”, *Mevlânâ Celâleddin* (B. Fûrûzanfer) içinde, İst., 1986, II.

2) Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1976, s. 499, b. 8748.

3) Gençosman, “Önsözü”, II.

4) Arif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Konya 1982, s. 19; Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İst., 1995, s. 47.

ya'ya geldiğinde 642/1245'te 60 yaşında olduğuna göre doğumu 582/1185'te olmalıdır⁵.

Şems, İsmailîlerin dâisi olan Kiya Büzürk'ün neslinden olan Havend Celâlüddin'in oğludur. Ancak Havend Celâlüddin kendi atalarının mezhebini bırakmış, İslâmiyet'in inanç sistemini yaymış idi. Ayrıca Celâlüddin oğlunu yani Şems'i ilim ve edep tahsili için gizlice Tebriz'e gönderdi⁶.

İlim tahsiline başlamadan önce, Şems için, çocukluk çağı olgunluk döneminde olduğu gibi sıra dışı garip olay ve haller içinde geçmiştir. O, çekinmeden bu döneme ait anekdotlar aktarmakta bir beis görmemektedir:

"Çocukluk çağlarında bana garip bir hal gelmişti. Kimse bu halimi anlayamadı. Babam bile ne olduğunu bilmiyordu. Bana diyordu ki, "Sen divane değilsin bilmem ki bu gidişin sebebi ne? Sende bu yola gitmek için gerekli olan ne terbiye var, ne riyazat var ne de başka bir şey". Babama dedim ki: Şu sözü benden dinle! Sen ve ben öyle bir haldeyiz ki sanki bir kaz yumurtasını tavuğun altına koymuşlar; bu yumurtadan kaz yavrusu çıkmış; biraz palazlaşıncı bir su kenarına gelir, yavru hemen suya atlar. Ana tavuk etrafında çırpınır; ama o kümes kuşudur; onun suya girmesine imkân yoktur. İşte seninle ben de böyleyiz. Ey Babacığım! Ben kendimi yüzdürecek bir deniz görüyorum, benim yurdum o denizdir; halim de, deniz kuşlarının hali gibidir. Eğer sen benden isen gel! Yahut ben bu derya içinde sende değilsem git, kümes kuşlarına karı." "Henüz erginlik çağına erişmek üzere idim ama tamamıyla erginleşmemiştim. Bu aşk üzerinden otuz kırk gün geçtiği halde hiçbir şey yemek istemiyordum."⁷

Şems, akranlarından çok farklı bir bir çocukluk dönemi geçirir. O kadar ki, bunların bir kısmını "sır" da olsa, bütün insanlarla daha doğrusu kendi eserinin okuyucularıyla paylaşır:

"Benim çocukluğumdan beri Allah ilhamı olan bir halim vardır."⁸ "Ben çocuktum, bana sordu; ben de başımla işaret ettim, seni isterim dedim. Başına salladı, artık hiçbir şey söyleyemedim. Bir daha ağzım açılmadı. Ama bütün içim sözlerle, deyimlerle, manalarla dopdolu idi. Öyle acayip bir hale gelmişim ki, bu hal çocuk yaşında pek az kimselere nasip olmuştur..."⁹

Şems, o dönemde çok az kişinin sahip olduğu harikuladeliği ifşa etmekten çekinmez ve hakikâtları tüm çıplaklığıyla ortaya koyar:

5) Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 68; krş. Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, IV. baskı, İst., 1996, s. 10.

6) Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)*, çev. Necati Lugal, İst., 1977, II, s. 251; ayrıca bkz. Gölpinarlı, a.g.e., s. 8-9; Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İst., 2002, s. 34; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 67; Derviş Ahmet, Âşık Kul Sadi, "Hayatı Şahsiyeti, Fikirleri ve Eserleri", *Mevlânâ, Mesnevî Pınarı* içinde, Konya 1979, I, s. 23; Mehmet Önder, *Mevlânâ Jaleleddin Rûmî*, translatın: P. M. Butler, Ankara 1990, s. 48; Tahsin Yazıcı, "Tebrîzî" mad., *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/1, s. 100.

7) Şems-i Tebrîzî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, ss. 42-43, 137; aynı eser, ss. 291-292, s. 348; krş. Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menâkıbı II (Menâkıbu'l-Ârifin), s. 189.

8) Şems-i Tebrîzî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, ss. 291-292.

9) Şems-i Tebrîzî, a.g.e., s.348.

"Ben daha çocuk yaşta iken Hakk'ı görüyor, meleği görüyor, yüceliklerin ve aşağılıkların iç yüzünü müşahade ediyordum. Halk'ın hepsinin de böyle gördüğünü sanıyordum ama, sonunda görmedikleri anlaşıldı. Şeyh Ebûbekir de beni gördüğüm bu halleri başkalarına söylemekten men ediyordum."¹⁰

3. Tebrizli Yalnız Sûfi

Horasan'dan Tebriz'e gelip yerleşen basit bir dokumacının oğlu olan Şems-i Tebrizî, aldığı terbiyeden, garip olmakla beraber manalı ve hesaplı hareketlerinden onun bir tasavvuf eğitimi aldığı, birçok mutasavvıfla görüştüğü anlaşılmaktadır¹¹.

Tebrizli Şemseddin, Rum diyarına, daha doğrusu Konya'ya gelmeden önce, şehirleri gezerek, büyük âriflerle birlikte olur. Bazen okul müdürlüğü yapar, bazen de şalvar uç-kuru örmek gibi önemsiz işlerde çalışırdı. Ücret verildiği zaman onu almamak için mazaretler ileri sürer, "alacağım biriksin, sonra alırım" der, Ansızın şehirden uzaklaşır, kaybolurdu¹².

Böylece belirli bir yerde, uzun süre kalmadan ve aynı işte fazla çalışmadan sürekli gezen Şems, nihayetinde Allah'a dua etti ve şöyle yalvardı:

"Yarabbi! Beni kendi velilerinle tanıştır, onlar ile yoldaş et! dedim. Rüyamda seni bir veli ile yoldaş edeceğiz dediler. Sordum: O veli nerededir? Ertesi gece bu velinin, Rum diyarında (Anadolu'da) olduğunu söylediler. Bir zaman sonra tekrar gördüğüm rüyada, 'Henüz vakti gelmemiştir. Her işin bir zamanı vardır' dediler."¹³

Bu an Sipehsâlâr Risâlesi'nde biraz farklı şekilde nakledilir:

"Şems'in bir gece kararı elden gitti, heyecan içinde idi. Allah'ın tecellilerine gömülüp mest olmuş bir halde münacatında: 'Ey Allah'ım! Kendi örtülü olan sevgililerinden birini bana göstermeni istiyorum' diye dua etti. Allah tarafından: 'İstedğin gibi herkesin gözündeki saklı, güzel ve mağfirete nâil olmuş can, Belh'li Sultanu'l-Ulamâ Bahâ Velled'in oğludur' diye cevap geldi. Bunun üzerine Şems: 'Ey Allah'ım! Onun mübarek yüzünü bana göster' dedi. Allah tarafından: 'Bunun şükranesi olarak ne verirsin' diye soruldu. O da: 'Başımı' diye cevap verdi."¹⁴

Sonunda Şems'in, o zamanki adıyla Rum diyarına, yani Konya'ya gitmesine ruhsat verilir; hatta bu yolculuğu gerçekleştirmesi emredilir:

"Eğer sohbet arkadaşını istiyorsan, Rum tarafına sefer et"¹⁵.

4. Şems'in Yaşı

Şems ve Mevlânâ ilgili çalışmalarda, genellikle Şems'in yaşı tartışma konusu yapılmaktadır. A. Gölpınarlı, bu konuya ayrı bir önem vermiştir. O, Şems'in yaşını, daha çok

10) Arif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Konya 1982, 72.

11) Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İst., 2002, s. 34.

12) Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, çev. Tahsin Yazıcı, III. baskı, İst., 2001, s. 275-276; Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, çev. Tahsin Yazıcı, İst., 1977, s. 121; B. Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzlu, İst., 1986, s. 72; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, IV. baskı, İst., 1996, s. 9.

13) Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, s. 274.

14) Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 121.

15) Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 124.

Konya'ya gelişiyle ve çağdaşlarının ölüm tarihleriyle irtibatlandırarak izah etme yolunu tercih etmektedir:

“Mâkâlât'ta Şems'in geliş tarihini, şüphe yok ki Mevlânâ'nın yazdırmasıyla şu satırlara tespit edilmiş görüyoruz:

'Allah bereketini daim etsin. Tebrizli Şemseddin'in gelişi altıyüz kırk iki Cumâdelahiresinin yirmialtıncı cumartesi sabahıdır'. Eflâkî de bu tarihi aynı kitaptan alıyor. Mevlânâ bir şiirinde, Şems'le altmış iki yaşındayken buluştuğunu açıklamış, bir başka şiirinde, altmışından sonra yeniden gençleştğini¹⁶, bir diğer şiirindeyse, pirin kendisini yeni baştan genç bir hale getirdiğini, artık hem genç, hem de ihtiyar olduğunu bildirmiştir. Altmış iki sayısı, “yüz kere söyledim, kırk yıldır, bu böyledir” gibi uzun bir müddeti anlatmak için söylenir bir söz değildir. İkinci şiirdeki altmışı anması¹⁷, vezin yüzündendir. Şems'in yaşına gelince:

“Pir bizi baştan gençleştirdi¹⁸; hasılı hem gencim ben, hem ihtiyar” beytindeki “pir”, Şems'tir ve bu sözde, Şems'in, hem manevî olgunluk bakımından pir, hem de yaş bakımından ihtiyar olduğu anlaşılır¹⁹. Ayrıca 1273'te vefat eden Evhadeddin-i Kirmanî ile Bağdat'ta görüşüp onunla tartışan, meşrebi yüzünden onu kınayan, 1241'de Şam'da ölen İbn Arabî'nin meclislerinde bulunan, hatta onu ilzam eden, 1210'da ölen Fahreddin Râzî'den, onun Yunan felsefesi üzerine kurulmuş fikirlerinden söz edip onu, felsefeyi ve filozofları yeren, 1191'de Halep'te öldürülen Şihâbeddin-i Sühreverdî-i Maktûl'den söz eden, zamanın bütün bilgilerini bilen, uzun müddet, bir çok yerleri gezip dolaşan, süfîlerle, bilginlerle tanışıp onlarla tartışan, onları tenkit eden bir zâtın, Mevlânâ'dan daha da ihtiyar olması, hiç olmazsa aynı yaşlarda bulunması gerekir.”²⁰

Diğer taraftan Şems ve Mevlânâ'nın yaşları hususu, onlara ve İslâm'a karşı ön fikirli ve şartlı olanlara yönelik bir argüman olarak kullanılmaktadır. Zira, bazı Batılı hatta yerli yazar ve ressamlar, Şems'in 14 yaşlarında, sümbül gibi simsiyah saçlı bir oğlan şeklinde tasvir etmişlerdir. Bunu halkın zihnini bulandırmak için müracaat edilen bir yöntem olarak görmek gerekir. Çünkü tarihen sabittir ki, Mevlânâ Şems ile buluştuğunda 50 yaşını aşmıştı. Şems'in ise -Mevlânâ'nın yazdığı gazellerden anlaşıldığına göre-, 70 yaşının üzerinde olduğu tahmin edilmektedir²¹.

Tahsil hayatına başlamadan önce, gizemli ve yalnız bir sūfî olan Şems'in kendisi hakkındaki en önemli bilgileri almamıza fırsat veren eseri *Makâlât*'ı kısaca tanıyıp incelemeye çalışacağız.

5. Zâhirî İlimlerde Müderris

Mâkâlât, Şems'in bilinen tek eseridir. Yalnız bu kitap bizzat Şems tarafından kaleme alınmış değildir²². Eser, yalnız Şems'in ve Mevlânâ'nın hayatı ve fikriyatı hakkında de-

16) Bkz. Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, (haz: A. Gölpinarlı), II. baskı, Ankara 2000, IV, 150, b. 1356.

17) Bkz. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, V, 435, b. 5911.

18) Bkz. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 150, b. 1356.

19) Ayrıca bkz. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 129, b. 1144-1147.

20) Abdülbâki Gölpinarlı “Giriş”, Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr* (haz: A. Gölpinarlı), II. baskı, Ankara 2000, I, XLV.

21) Arif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Konya 1982, s. 35 (dipnot).

göl, dönemi ile ilgili ve canlı bilgiler veren önemli bir eserdir. Kesin olmamakla beraber her halde başta Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (ö.712/1312) olmak üzere bir grup mürid tarafından derlenmiş olabilir²³.

Makâlât'la *Mesnevi* arasında güçlü bağlantılar bulunmaktadır. Mevlânâ *Makâlât*'ın bir çok hikayelerini, meselelerini, bahislerini *Mesnevi*'sinde toplamıştır²⁴.

Makâlât'ın dışında Şems'e atfedilen içerisinde 150 beyit bulunan ve Hindistan'da basılmış olan *Mergubü'l-Kulûp (Gönüllerin Sevgilisi)* adlı bir eser vardır ki, bunun Şems'le bir ilişkisi söz konusu değildir²⁵.

Makâlât, bize zahiri ilimlerde mahir olan²⁶ Tebrizli Şemseddin'in, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve kelam bilimlerinde de önemli bir seviyede olduğunu haber vermektedir²⁷:

"Bir zaman din bilgini idim; ayrıca, Şafililerin fıkıh olan *Tenbih* adlı kitabı ve daha başka fıkıh kitaplarını da okumuştum. Ama şimdi onlardan hiç biri hatıra gelmiyor. Ancak böylece arkasından gidersem başını kaldırır, karşıma geçer. Eğer bende masal dinleme arzusu yoksa, ah git der. Bari sen gel, dostlarla bir arada bulunmak gençlik çağlarından daha tatlıdır."²⁸ "Her ilmi, Arapça olsun, başka dilden olsun Farsça'ya çeviririm. Söyle ki söyleyeyim! Farsça odur, Arapça da budur. Onun tabiatına, arzusuna göre konuşurum..."²⁹

Şems hakkındaki yaygın kanaat, her zaman siyah bir keçe giydiği, daima yer değiştirdiği ve kitabî ilimlerin düşman olduğu şeklindedir. Ayrıca onun Mevlânâ'yı kitap okumaktan menettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Ancak kendisinin tahsil görmüş olduğunu ve dinî ilimler sahasında müderris olduğunu, *Makâlât*'tan ve diğer eserlerden öğrenmekteyiz³⁰.

22) "Eserin konusunu, Şems'in felsefe ve kelam hakkındaki fikirleri, bazı ayet ve hadislerin tefsiri, çeşitli inançlar hakkında verilen bilgi, muhtelif vesilelerle Arap ve Fars edebiyatlarından nakledilen beyitler, kendinden önce ve devrindeki şüflerin sözleri ile ilgi çekici bazı hikayeler teşkil eder. Şems'in muhtelif toplantılardaki veya yerlerdeki konuşmalarının çok defa geliş-güzel tespitinden ibaret olan bu eserde, herhangi bir tertibe rastlanmadığı gibi, okunurken, insan, süratli konuşan bir kimseye ait, güçlükle tespit edilebilmiş ve bu yüzden de bazen bir çok yerleri eksik kalmış bir metinle karşı-karşıya kalır. Nitekim mevzûlar arasında olduğu gibi, sözler arasında da çok defa sağlam bir bağ kurmak oldukça güçtür. İhtimal ki bu konuşmaları tespit edenler, Şems'in, meseleleri açıklarken, bunların izah mahiyetindeki kısımlarını bir tarafa bırakıp, daha çok neticeleri kaydetmişlerdir." Tahsin Yazıcı, "Tebriî" mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İst., 1993, XII/1, s. 102; B. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İst., 1986, s. 122; Şefik Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İst., 1995, s. 59.

23) Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, V. baskı, İst., 1999, s. 27.

24) Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 122.

25) Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s. 123.

26) Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, s. 252.

27) Gencosman, "Giriş", 12-13; Can, *Mevlânâ ve Eflatun*, s. 67.

28) Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) II*, s. 49.

29) Şems-i Tebrizî, *a.g.e.*, s. 33.

30) Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) II*, s. 33, 49; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, çev. Tahsin Yazıcı, III. bsk. İst., 2001, s. 191; H. Ritter, "Celâleddin Rûmî" mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İst., 1988, III, s. 55.

Makâlât, bize Şems'in, zamanında en yüksek İslâmî bilgilerden, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve kelam bilimlerinde de uzman olduğunu ve dört mezhebin fıkıh esaslarını da bildiğini göstermektedir. Ayrıca Şafîîlerin meşhur beş kitabı *Tenbih*'i de dikkatli okuduğu, kendi eserinden öğrenilmektedir. Bununla beraber, Şems'in, Arap edebiyat ve filolojisinde de üstün bir yeteneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Uzun süre Suriye'de Halep ve Şam gibi büyük şehirlerde bulunduğu, Araplarla ilişki kurduğu, onların dillerini konuşup yazdığı *Makâlât*'taki Arapça pasajlarla ispatlanmaktadır³¹.

Şems, ilk tahsiliyle ilgili, yakın çevresinin konuşmalarını *Makâlât*'a taşımıştır:

"Şahap diyordu ki: *Bu çocukcağız bana, Şam'a gideyim de tahsil edeyim diyor. Dedi ki: Allah'a sığınırım! Henüz gitmediği halde bizi bazı sorularla âciz bırakıyor. Ben bütün bu divaneliğimle nice akıllıları şarap küpüne sokmuşum. Bütün dalgınlığımla nice açık gözleri koltuğumda götürmüşüm. İçimde bir müjde sevinci vardı. Gâya havalar da uçuyordum, yeryüzünde değildim. Tahsil ediyorsun ama bana göre hayır. Her gün bir satır okursan böyle olur. Babanın seni tahsile göndermekten maksadı şu idi: Zamane kötüdür halk çocukları azdırır. Allah'tan korkmazlar. Bu anda Allah'a çok şükürler olsun! Senin elde ettiğin bilgiler yeter derecededir. Yolda çeşitli fenlerden söz açmıştım; diyordum ki: Yol, ev gibi değildir. Ben türlü fenlerde yetkili bir bilgin gibi önemli fen konularından konuşuyordum. Biz, bir çok yazma eserlerden daha üstün geldik. Ama Mevlânâ bizden daha üstün. Çünkü her ne varsa bir kere ondadır. Sen kendini tamamıyla ona vermezsen o da senin olmaz.*"³²

Şems'i, sadece Mevlânâ'yı coşturan, heyecanlandıran rind bir derviş saymak, onun ilmini ve irfanını göz ardı etmek demektir. Hakikâtte Mevlânâ gibi, Şems de sadece dinî ilimlerde üstat değil, aynı zamanda Eflâtun, Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ gibi filozofların düşüncelerinden haberdardır. *Makâlât*'ta görüldüğü gibi o, tefsir, hadis, şiir ve devrin ilimleriyle ilgilenmiştir³³.

Zâhirî ilimlerde üstat olan Şems, nihayetinde öyle bir mertebeye ulaşır ki, bu ilimler onu tatmin etmez, aşkın alanın bilgisini, marifetullahı öncelikle Mevlânâ'ya, sonra da diğer insanlara tattırmaya gayret eder. Onun bu çabasını, Fûrûzanfer'in hatırlattığı bir olayla ortaya koymak mümkündür:

"Nasıl ki 'bir gün Vezir Nusretüddin'in Hanikâhında büyük bir toplantı olmuştu. Bir büyüğü şeyhler, bilginler, ârifler, emirler, hâkimler hazır idiler. Bunlardan her biri türlü ilimler, hikmetler, fenlerde konuşup tartışma yapıyorlardı. Meğer Tebrizli Şemseddin bir köşede sessiz sedasız oturmuş onları seyrediyormuş. Ansızın kalkarak onlara şöyle bağırdı: Ne zamana kadar bu dedikodularla övüneceksiniz? Sizlerden hiç biriniz, Allah'ımdan kalbime şöyle ilham geldi diye bir haber vermiyor; Hadis olarak, tefsir, hikmet olarak, söz konusu ettiğiniz bu sözler, o devir adamlarının sözleridir. Bu adamlardan her biri kendi zamanlarında mevki sahibi kimseler idi. Kendi hallerinin derdinden manalar söylemişlerdi. Sizler de bu çağın adamları olduğunuza göre, sizlerin sırları, sözleri nerede kaldı?' Bu düşünceyi göz önünde tutarak, Mevlânâ'yı bile Bahaeddin Veled'in söz-

31) Gencosman, "Giriş", s. 12-13.

32) Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 340-341.

33) Şefik Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, İst., 2004, s. 67.

lerini okumaktan men ediyordu. Haberlerden anlaşıldığına göre Mevlânâ'nın, ilmin te-kâmülü ile sayısız sayfalardan bir satırını bile beşerin henüz sona getiremediği sırlar âleminde ait kitapların mütalâası ile uğraşmasını, kendi şahsi ve taze fikrini, şunun bu-nun dedikodularına, sözlerine feda etmemesini istiyordu.”³⁴

6. İlk Şeyhi Ebû Bekir Sellebâf

Tebriz'de ilim tahsil eden Şems'in gerek kendi eseri olan Makâlât'ta gerekse başka eserlerde bağlı olduğu tasavvufî şahsiyetler ve yollar için birbirinden farklı isimler ve ta-rikatları ileri süren veya ima eden rivayetler bulunmaktadır³⁵.

Şunu belirtmek gerekir ki, Şems, ömrü boyunca iki gönül sultanıyla muhatap olmuş-tur. Onun sözleriyle ifade edecek olursak: “Benim Tebriz’de Ebûbekir Sellebâf isminde bir şeyhim vardı, veliliğin bütün feyz ve esrarını ondan aldım. Ama bende bir şey vardı ki, onu şeyhim görmüyordu. Ve hiç kimse de görmemişti. Onu ancak Hüdavendigârım Mevlânâ gördü.”³⁶

Ebû Bekir’in gönül derecesinin farkında olan Şems, onun hakkında Hakk ve hakikâ-te ulaştığı halde, halkla tekrar beraber olamamasından dem vurur:

“O Şeyh Ebûbekr’in (Sellebâf) sarhoşluğu, Allah’dandı. Ama o sarhoşluktan sonra gelen ayıklık onda yoktu. Bu nokta, bana ilim yönünden bildirildi. Bu kulun kendi saade-ti de belli oldu, ama yakın ve kesin değildi. Has kullarından birini gönderdiler ki, ona saadetini yakın olarak öğretsin, onu okşayıcı eliyle terbiye etsin. O azıcık kendi hakkın-da uygunsuz sözler söylerdi; kendini incitir ama Allah’ı nasıl inciletebilir?”³⁷

Dolayısıyla bu iki ismin dışında Şems, her hangi bir yola bağlanmadığı gibi³⁸ onu bel-ki bir tarikata mensup olduğunu iddia etmek te gerçekçi değildir³⁹. Zaten, ilahî aşk coşkun-luğunu tüm benliğinde yaşayan ve yaşatan Şems’i bir tarikata sığdırmak da imkansızdır.

Şemseddin-i Tebrizî’nin makamı ve mertebeleri o dereceye ulaşmıştı ki artık bunlar-la kanaat etmiyor, daha yüksek bir makam arayışından ziyade⁴⁰, makamsızlık derecesi-ne ulaşma anını bekliyordu. Bu arzu ile dünyayı dolaştı⁴¹. Şemseddin’e, Tebriz’de, tari-

34) B. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İst., 1986, s. 75.

35) Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 204, 377, 326; Devletşah, a.g.e., s. 252; Abdülba-ki Gölpinarlı, a.g.e., s. 9; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, s. 252; Derviş Ah-met, Aşık Kul Sadi, ame, s. 23; Önder, a.g.e., s. 49; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İst., 1996, s. 93-94.

36) Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 254-256, 511-512; Ahmet Eflâkî, *Ârif-lerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 190; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 121; A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, çev. B. Demirkol, İ. Özdemir, Ankara 2000, s. 40; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, s. 57; Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 71; Şefik Can, *Mevlânâ ve Eflatun*, İst., 2004, s. 59; Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, IV. baskı, İst., 1998, s. 13-14.

37) Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 204.

38) Gölpinarlı, a.g.e., s. 66; ayrıca bkz. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 93-94.

39) Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, s. 13-14.

40) İlahî aşk içerisinde Şems'in makam ve mertebe arayışı içerisinde olması mümkün değildir. Zira bunlar, Aşıkla maşuk arasında perde olur.

41) Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 254-256, 511; Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 121.

kat pîrleri ve hakikat ârifleri, “Kâmil-i Tebrizî”, gönül sahibi seyyahlar ise, çok yer dolastığı için “Şemseddin-i perende: Uçan Şemseddin” derlerdi⁴². Zaman zaman şalvar uçkuru örer ve geçimini ondan sağlardı⁴³. Şems’in her zaman siyah bir keçe giydiği, da-ima yer değiştirdiği ve kitabî ilimlerin düşmanı olduğu söylenir. Ancak kendisinin kaliteli bir eğitim hayatı olduğunu ve zamanının dinî ilimlerine vakıf olduğunu *Makâlât* açıkça bildirmektedir⁴⁴.

Yine Şems’in bu tek eseri, onun Eflatun (ö.MÖ.347), Sokrat (ö. MÖ.399), Hipokrat (ö.MÖ. 375), İbn Sinâ (ö. 1037) ve İhvân-ı Safâ (945-1050 yılları arasında yaşamış bir felsefe cemiyeti) gibi filozoflardan ve eserlerinden haberdar olduğunu ispatlamaktadır⁴⁵.

7. “İkiz Ruhlar”ın İlk Vuslatı

Tebrizli Şemseddin, Konya’da önce bir müddet Erzurum’da muamlimlik yapar. Fakat ani bir kararla şehirden uzaklaşıp, kaybolmuştur⁴⁶. Şam’a varıp burada bir yıl kadar kalmıştır⁴⁷. Bununla birlikte, Şems Konya’ya gelmeden önce Bağdat’ta Evhadüddin-i Kirmanî (ö.638/1241) ile görüşmüştür.

“Yolculuk sırasında Şems Bağdat’a varmış. Bağdat tekkelerinden birinde ‘Mecaz, gerçeğin köprüsüdür, buyruğunca güzel yüzlüler, ay çehrelilerin aşkını, kendi mesleğinin aslı olarak kabul eden, onu mutlak kemâle, cemale erişmek vasıtası sayan Kirman’lı şeyh Evhadeddin ile görüştü. Ne ile uğraşıyorsun diye sordu. Ayı leğen içinde seyrediyorum, deyince, Şems; eğer boynunda çiban çıkmamışsa neden ayı gökte görmüyorsun? buyurdu. Evhadüddin’in bu sözden maksadı, latif olan insanlık görgüsünde mutlak cemali arıyorum demekti. Şems ona bu meseleyi aydınlattı. Eğer şehvetten, garazdan uzak kalırsan, bütün âlem, Küllî Cemâlin mazharı olduğundan dolayı her yerde. Mezahirin dışında görmeye muktedir olursun, dedi.

Şeyh Evhadüddin, “Tamam rağbetle, bundan sonra senin kulluğunda olmak isterim, dedi. Şems, bizim sohbetimize takat getiremezsin diye cevap verdi. Evhadüddin, ısrarla, elbette beni kendi musahipliğine kabul edersin. Buyurdu ki, bir şartla seni kabul ederim. Bağdat pazarında herkesin önünde benimle şarap içebilir misin? Bunu yapamam dedi. Peki bana, içimi iyi şarap getirebilir misin? deyince hayır, getiremem. Peki ben şarap içtiğim vakit benimle konuşabilir misin? deyince buna da hayır diye karşılık verdi. Şems, Allah erlerinin önünden yıkıl, git diye bağırırdı.” Bu söylediğimiz hikaye ile diğer rivayetlerden anlaşıldığı vechile Şemseddin, dış görünüşe önem vermeyen, törelere, geleneklere tekme vuran, bu yolun tek at, tek mızrak koşucularından idi. Onun bu sözlerinden

42) Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 255; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 190; ayrıca bkz. Önder, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, s. 52; Gölpınarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, s. 9; Etik, *Şems ve Mevlânâ*, s. 20.

43) Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 121.

44) Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 191; H. Ritter, “Celâleddin Rûmî” mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İst., 1988, III, s. 55; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 72.

45) Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 48-49, 169-170, 217, 223-224, 238.

46) Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 275-276; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 72; Gölpınarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, s. 9.

47) Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 121-122; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 191.

maksadı tecrit, tefrit makamı idi ki, halktan vazgeçerek Ulu Allah'a yükselmek merhale-sidir. Gerçekten Evhadiüddin'i imtihana çekmek isteyişi idi. Himmetin tamamı, Kemâli, ihlas inceliklerine rivayetten sonra, halkın kabul etmediği fikirleri kabul etmek, onların beğendikleri fikirleri reddetmekti."⁴⁸

Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'yla ilk kez Suriye'de karşılaştığı zannedilmektedir. Fakat bu karşılaşma gerçekten olmuş mudur? Yoksa basit bir rivayetten mi ibarettir? Kesin de-ğildir⁴⁹.

Mevlânâ ile Anadolu'da o gününün deyimiyle diyâr-ı Rûm'da vuslata ermeden önce, Şems'e "maksadına ulaşman için Rum diyarına git", diye ilham gelir. Devletşah'a göre Tebrizî'ye bu sözü Şeyh Rûkneddin Sincâbî söylemiştir: "Şeyh Şemseddin'e: "Şemsed-din senin Rûm diyarına gitmen lazımdır. Rûm'da bir yüreği yanık vardır. Onun yüreğine ateş salmak zarurîdir"⁵⁰. Şems'in bunun üzerine Rum'a geldiğini söylerler. Konya'ya va-rınca doğruca Şeker-fıruşân =Şekerciler hanına gider. Kaldığı hücrenin kapısına da ken-disini büyük bir tâcir sansın diye iki üç dinar kıymetinde nâdir bir kilit takar. Halbuki kaldığı han odasında eski bir hasır, kırık bir ibrik ve bir tuğla yastıktan başka bir şey yok-tu. On, on beş günde bir, kuru ekmeği paça suyuna batırıp tirit yapar, onunla ayakta kal-mayı başardı⁵¹.

Peki Şems ilk defa Konya'ya ne zaman gelmiştir? O, Konya'ya, Mevlânâ'nın gönül-daşı Burhaneddin'in (ö.638/1241) ölümünden üç dört yıl sonra, yani 23 Ekim 1244'te⁵² gelmiş ve Mevlânâ ile buluşmuştur. Bu olay, Mevlânâ'nın hayatında büyük bir değişik-lik meydana getirmiştir⁵³.

Şems'in Mevlânâ'yla ilk karşılaşması farklı şekillerde anlatılmasına rağmen ilginç-tir. Şems Mevlânâ'ya bir takım cevabı güç sorular yöneltir. Cevaplarını alınca da bir ri-vayete göre bayılır.

"Şemseddin'in gözü Hüdavendigâr hazretlerine ilişti. Sevgi nuru ile gayp âleminde işaret edilenin o hazret olduğunu anladı, fakat hiçbir şey söylemedi. Hüdavendigâr haz-retleri gelip, diğer bir sedirde karşısına oturdu. Uzun zaman birbirlerine baktı ve kutsal bir dil ile birbirleriyle konuştular. Bir süre sonra, Mevlânâ Şemseddin, başını kaldırıp, Hüdavendigâr'a: "Efendim, Bayezid'den nakledilmiş olan şu iki farklı halin açıklanma-sı hakkında nasıl bir yorumda bulunuyorsunuz: Bayezid, Peygamber hazretlerine o de-recede uyuyordu ki, onun kavunu ne şekilde yediğini bilmediği için, bütün ömrü boyun-ca kavun yemediği halde: "Ya Rabbi benim şanım ne de büyüktür" ve bazen de "Cüb-bemin içinde Allah'dan başka bir şey yoktur" diyordu. Halbuki Peygamber hazretleri

48) Bkz. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 191-192; krş. Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 72-74; Etik, *Şems ve Mevlânâ*, s. 49; Nezihe Araz, *Aşk Peygamberi Mevlânâ'nın Hayatı*, 1st., 2004, s. 47-49.

49) Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, çev. Ergun Kocabıyık, 1st., 2001, s. 306.

50) Bkz. Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, s. 253.

51) Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 254-256; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafında-kiler (Risâle)*, s. 121, 124; Bkz. Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, s. 253.

52) Fûrûzanfer, bu tarihi şöyle verir: Tebrizli Şemseddin 26 Cemazelâhîr 642/29. 11. 1244 Cumartesi sabahı. Bkz. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 75. Fûrûzanfer, bazı yerlerde de bu tarihi 1245 ola-rak verir. Bkz. Aynı eser, s. 68.

53) Gölpınarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, s. 8.

sonsuz olgunluğuna rağmen: “Bazen kalbim paslanır; onun için her gün yetmiş kere Allah’tan mağfiret dilerim” buyuruyor dedi. Bunun üzerine Hüdavendigâr hazretleri: “Bayezid olgun velilerden ve gönül sahibi eren âriflerden ise de, onu, kendince malum olan makamdaki velilik dairesinde tuttukları ve oraya tespit ettikleri, o makamın ululuk ve mükemmelliğini kendisine açtıkları vakit, kendi makamının yüksek vasıflarından ve birleşmeden (ittihâd) dolayı bu sözü söylüyor. Hâlbuki Peygamber hazretlerini her gün ilki ikincisi ile hiç münasebeti bulunmayan yetmiş bin makamdaki geçirdikleri için ulaştığı ilk makamda, o makamın yüksekliğinden dolayı şükrediyor ve onu sülûkünü sonu biliyordu. İkinci dereceye ulaşınca derece itibarı ile ilkinden daha yüksek ve şerefli bir makam gösterdikleri vakitte, o makamla kanaat edip mağfiret diliyordu” buyurdu. Sonra Şems’le birlikte aşağı inip birbirleri ile sarılıp el sıkıştılar. Nitekim ilk seferinde altı ay serbestçe Şeyh Selâhaddin Zerkûb’un hücrelerinde birbiri ile sohbet ettiler. Öyle ki asla aralarında yeme içme, beşerî ihtiyaçlar yoktu ve odalarına şeyh Selâhaddin’den başka kimse giremiyordu.”⁵⁴

Mevlânâ, Şems’le ilk buluşmalarında tam altı ay birliktelik sergilemişlerdir. Artık ders vermeyi terk eden Mevlânâ, zahîrî ilimlerle ilgisini keserek münzevî olarak yaşamıştır⁵⁵. Çünkü o, daima Şems’i arar onunla görüşür, onunla gezer ve halvette bulunurdu⁵⁶. Şu olay Mevlânâ’nın Şems’le tanışma döneminde gerçekleşmiş önemli bir vakiadır:

“Bazılarının anlattığına göre Şemseddin Tebrizî Konya’ya gelince Mevlânâ’nın meclisine gitti. Mevlânâ bir huzurun yanında oturuyordu. Önünde birkaç tane kitap vardı. Şems-i Tebrizî sordu: Bu kitaplar nedir? diye sordu. Mevlânâ: Buna kıl ü kâl derler. Şems, Senin bunlarla ne işin var? dedi ve bütün kitapları suya attı. Hz. Mevlânâ çok üzüldü ve: Behey derviş ne yaptın! O kitaplardan bazıları babamın notları idi ki, bulmak mümkün değildir, dedi. Şeyh Şemseddin elini suya sokup o kitapları bir bir sudan çıkardı. Hiç birisi ıslanmamıştı. Hz. Mevlânâ: Derviş bu ne sırdır? diye sorunca, Şemseddin: Bu zevk ve haldir. Sen bundan ne anlarsın! dedi. Sonra birbiri ile söhbete başladılar.”⁵⁷

Bu halin devam etmesi üzerine ulema ve dostları isyan ettiler: “Yalınayak başı kabak biri türedi çıktı. Müslümanların pişvasını yoldan çıkarıyor” diye aleyhinde ileri geri konuşmalar yaptılar⁵⁸.

54) Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 125. Bu olay farklı şekillerde de nakledilir. Krş. Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz: S. Uludağ, M. Kara, II. baskı, İst., 1998, s. 640-641; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 256-257; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 193-195; Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi (Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevlevîyye)*, haz: Cem Zorlu, İst., 2003, s. 165; Etik, *Şems ve Mevlânâ*, s. 24; Eva De Vitray Meyerovitch, *İslâm'ın Güler yüzü*, çev. Cemal Aydın, IV. baskı, İst., 2002, s. 65.

55) Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 46; Gencosman, “Giriş”, s. 18; Hasan Şahin Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, Ankara 2002, s. 113; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İst., 1998, s. 188; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1994, s. 73-74.

56) Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)*, II, s. 253; Gölpınarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, s. 14-15.

57) Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, s. 641-643; ayrıca bkz. Etik, *Şems ve Mevlânâ*, s. 29.

58) Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)*, II, s. 253.

Şems, Makâlât'ta bu konuda şunları söyler: "Biri der ki: "Filan zatın oğlu, Tebriz'li bir yabancıнын arkasından niçin yürüsün? Horasan toprağı, Tebriz toprağına mı uyruk ve bağı olsun?" O sofuluk ve safa ehli olmak davasındadır. Onda bu kadar akıl yoktur ki toprağı itibar olmadığını anlasın. Bir İstanbullu, "Mekke bu âlemden, madde âleminde; iman ise öteki âlemden yani mânâ âleminde" dese, burada Mekke'ye düşen vazife İstanbullu'ya uymaktır. "Vatan sevgisi imandandır" hadisinde Hazreti Muhammed'in maksadı nasıl Mekke sevgisi olabilir ki, Mekke bu âlemdendir, iman ise bu âlemden değildir. Şu halde iman konusundan olan şeyler bu âlemden değildir; öteki âlemdendir. Nasıl ki, "İslâm garip olarak başladı, garip olarak da geri dönecektir" hadisinde de maksat aynıdır. Mademki İslâm gariptir, o başka âlemden gelmiştir; nasıl Mekke'ye mahsus olabilir? Bunun sadece Mekke'ye ait olacağını söyleyenler sevginin ilk basamağında kalmış olanlardır."⁵⁹

Şems-i Tebrizî'nin gelişyle, fûnye ateş aldı, bomba infilak etti. Maneviyat dünyası, "Konya Okulu"nu kazanmış Doğu ve Batı birleşmişti. Anadolu ruhunun yüksek fırınlarından biri hararetle çılgınca yanmaya başlamıştı⁶⁰.

Sezai Karakoç'un sözlerini ödünç alırsak; "Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlânâ'nın kendine gelişi, kendi kendini buluşudur. Gönlünün ilk silahını denediği nişan tahtasıdır. Bir yankıdır Şems-i Tebrizî. Şems-i Tebrizî ile konuşmak, Mevlânâ için monologdur. Aynıyle Şems-i Tebrizî için de Mevlânâ öyledir. İkiz ruhlardır onlar. Büyük yolculukta kadar arkadaşı, kader yoldaşlarıdır. Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî'nin varlıkları, aynı ruhun iki yüz ve bir elmanın, bir olmanın iki yarısı gibidirler."⁶¹

Emirlerin, bilginlerin ve sufilerin cenderesinde sıkışık kalan Mevlânâ, Şems'le buluşmasıyla, medresenin tekdüze hayatından koparak yenilenme⁶² evresine geçti. Kendisi için kapı aralandı. Bu kapı ki, sonsuzluğa açılır, bir daha da asla kapanmaz.

Nihayetinde Şems tazyik, tahrik ve tacizlere dayanamaz ve habersiz olarak aniden Şam'a gider. Yalnız bu ayrılışı sadece bu nedene bağlamak bizi doğru sonuçlara ulaştırmaz. Belirttiğimiz zahîrî bir sebep olarak gösterilebilir. Hakikatte ise, Şems'in Mevlânâ'yı bırakıp gitmesindeki ana neden bu olamaz. Gidiş Mevlânâ'nın içerisinde parlayan aşk ateşini, ayrılık ateşiyle körüklemek içindir. Böylece Mevlânâ yandıkça yanacak ve sonunda pişecektir.

Bu ayrılıştan sonra Mevlânâ, herkesten uzaklaşır ve köşesine çekilir. Bir süre o dert ve keder içinde zamanını geçirir. Birdenbire Şam'dan, yani Şems'ten mektup gelir. Bundan sonra Mevlânâ aşk ve şevk içinde tekrar semâ'a başlar; insanı aşan şiirler ve gazeller⁶³, görünmeyen âlemden gelerek görünen âleme düşer.

59) Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 202-203; krş. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 209-210.

60) Karakoç, *Mevlânâ*, s. 39.

61) Karakoç, *a.g.e.*, s. 39.

62) Recep Bilginer, "Çağdaşımız Mevlânâ", *Uluslararası Mevlânâ Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, Ankara, s. 147-148.

63) Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 126-127. Ayrıca bkz. *Mevlânâ, Divân-ı Kebîr*, III, 148, b. 1248-1295; V, 456-457, b. 6213-6242.

8. Konya'ya İkinci Geliş

Bu ani gelişmenin neticesinde Sultan Veled, Şemseddin'i aramak üzere müridlerden bir topluluk ile Şam'a gittiler. Ayrıca Mevlânâ, Şemseddin'in gelmesi isteği ile bir gazeli Sultan Veled'le birlikte gönderdi⁶⁴.

Sultan Veled ve beraberindekiler, getirmiş oldukları altın ve gümüş paraları Şems'e sunup Mevlânâ'nın mektubunu iletiler. Şems gülümseyerek: "*Bizi gülmüş ve altın ile ne aldatıyor? Bizim Muhammed yaratılışı Mevlânâ hakkındaki isteğimiz yeter derecededir; onun söz ve emrinden dışarı çıkmak nasıl mümkün olur?*" dedi⁶⁵.

Yine de Şems-i Tebrizî, bir taraftan da mazeretler ileri sürerek ve direnerek geri dönüş hususunda gönülsüzdür⁶⁶.

Zorla elde edilen bir iknadan sonra Sultan Veled kendiliğinden, aşk ve istekle Şems'in üzengisi yanında yaya olarak hareket etti. Şemseddin-i Tebrizî, ne kadar: "*Bahâeddin, falan ata bin*" diye ikaz etse de o utana sıkala "*Hüdavendigârım, padişah atlı, köle atlı, bu nasıl olur?*"⁶⁷ diye uyarıları duymazlıktan geldi. Konya'nın dış mahallelerinde, daha doğrusu şehir girişinde, Mevlânâ, umera ve ulemayla beraber onları karşılamaya çıktı. O ana kadar, ayrılık ateşiyle körüklenen Mevlânâ, şimdi ise mecazda maşukla buluşma atmosferini teneffüs etmeye başladı ve artık bambaşka bir iştihak hali yaşıyordu. İki gerçek güneş (Mevlânâ ve Şems) bu hal üzerine birbiriyle ilk karşılaşmayla Şems, Sultan Veled'den memnuniyetini ifade etti. Mevlânâ, Şems ile daha fazla kaynaşıp⁶⁸ sonu gelmeyen, adeta bitip tükenmeyen sohbetler içerisinde kayboldu.

Böyle bir ortamda Mevlânâ müridlerine ve dostlarına Şems'e karşı davranışlarında dikkatli olmaları konusunda ciddi uyarılarda bulunuyordu. Bu konuda Makâlât'ta bazı işaretler bulmak mümkündür:

*Mevlânâ buyurdu ki: "Siz, Allah yüceliğini arttırsın! Hüdavent Şemseddin-i Tebrizî'ye karşı ufak bir hoşnutsuzluk ve cefa eseri gösterirseniz benim size verdiğim öğütlerle, sizin aşırı duyarlılığınız sizin için kapalı kalacaktır. Şeytan, kurt sizin bu içten duygularınıza karşı gözlerinize kar savuracak yani sizi yine şaşırtacaklar."*⁶⁹

Bir müddet sonra Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın yetiştirmesi olan Kimya adında bir kız ile evlenmek istedi. Bazı kaynakların haberlerine göre ki (bu rivayet bizce de daha güvenilirdir), bizzat bu isteğin Mevlânâ'dan geldiği yönündedir ki bu şekilde Mevlânâ, Şems'i Konya'da tutabilmeyi amaçlamaktadır. Mevlânâ bu isteği memnuniyetle kabul etti. Kış olduğu için holun sofasında bir yer hazırlattı. O kış orasını kendisine oda edindi. Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin Çelebi (ö. 661/1262)⁷⁰, her zaman baba ve annesinin eli-

64) Sipehsâlâr, a.g.e., s. 127-128.

65) Sipehsâlâr, a.g.e., s. 128; krş. Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin), s. 277-278.

66) Bkz. Şems-i Tebrizî, Makâlât (Konuşmalar) I, s. 200-201.

67) Sultan Veled, İbtidâ-Nâme, s. 59. b. 950.

68) Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle), s. 129; Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin), s. 278.

69) Şems-i Tebrizî, Makâlât (Konuşmalar) I, s. 315.

70) Alâeddin'in kişisel ve sosyal özellikleri için bkz. Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin), s. 354; Şems-i Tebrizî, Makâlât (Konuşmalar) I, s. 295-296; Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, s. 103 (186 nolu dipnot).

ni öpmeye geliyor ve sofadan geçip hole gidiyordu. Şems'in velilik kıskançlığı harekete geçiyordu. Nihayet bir gün Alâeddin'e: "Ey gözümün nuru! Her ne kadar dış ve iç edeple süslenmiş isen de, bundan böyle bu evde hesaplı gidip gelmen gerekir" dedi. Bu söz üzerine, gücenen Alâeddin, duygularını kontrol edemeyip dışarı çıkınca bir topluluğa bunu anlattı ve bunlar fırsatı kullanarak aralarında gizli tuttukları planlarını harekete geçirdi ve "Garip bir iştir, bilgi peşinde çok gezen bu kişi gelmiş, Hüdavendigâr'ın evine girip onun oğlu ve göz bebeğini kendi evine sokmuyor" dediler. Bunun genel sonucunda gerek ortaya atılan gerekse yüzüne karşı yapılan söylenti ve hareketlerden bunalan Şems, bir gün Sultan Veled'e bahsedip: "Bu sefer, izimi hiçbir yaratığın bulamaya cağı şekilde kaybolacağım bilinsin" dedi ve hemen o süre içinde kayboldu. Mevlânâ, sabahleyin medreseye girip de evi boş bulup "kadim" dostu Şems'i göremeyince Sultan Veled'in evine koştu ve: "Bahaeddin! Ne uyumuşsun, kalk şeyhini ara; zira yine burnunun onun güzel kokularından mahrum kaldığını görüyorum" dedi⁷¹.

9. Kayboluş/Son Gidiş veya Ruhun Bedenden Uçuşu

Artık suyunu gereği kadar tutan barajın bendi yıkılmış ve Aşk pınarının suyuyla arızın sulanma vakti geldiği için, Şems aradan çekilmiştir. Ancak bunun dünyevî gerekçelerini izah etmek isteyenlerin kanaatleri ise, Şems için çığırından çıktığını, herkesin kendisine düşman olduğunu görünce, bir gün ansızın kayboluverdiği⁷² yönündedir.

Makâlât, Şems'in gidişini, Mevlânâ'nın sözleriyle şöyle ifade eder:

"Gidin, arayın! O Şems'i göremedim. Halep'te mi acaba? O iradesini yitirmiş müritlerinin üzüntüsünden olacak ki, o da onlar gibidir. Birkaç adım gider, sonra buz gibi soğurlar. Ama eğer beni göreydi hizmetlerde bulunurdu; bırakmazdı geleyim. Bu gümüşler de yanımda kalırdı."⁷³

Şems'in aniden ortadan kaybolması veya öldürülmesi günümüze kadar Mevlânâ ile ilgili her araştırmanın muhtevasında önemli bir yer tutar. Şems'le ilgili incelemelerin sonucunda herkes tarafından onaylanmasa da onun şehit edildiği yönündeki haber ve rivayetler bizce daha makul gözüktüyor. Ancak sorulması gereken bir sorudan da kaçmıyoruz.

Sultan Veled Şems'in öldürüldüğünü bildiği halde neden Şam'a gidiyor? Çünkü Sultan Veled babası Mevlânâ Celaleddin'in Şems'e olan sevgi ve muhabbetin sınırsız ve ölçsüz olduğunun bilincindeydi. Belki de babasının durumu kabullenemeyip bu olaya tahammül edemeyeceğini düşündü.

Az önce belirttiğimiz gibi Şems'in kayboluşu veya öldürülüşüyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetler bazen birbirini desteklerken, bazı zamanlar da birbirlerini nakzeder:

Bir gece Hz. Mevlânâ ile Şemseddin Tebrizî bir halvette oturmuşlardı. Birisi kapının dışında Şemseddin'i dışarı çıkması için işaret etti. Hemen yerinden kalktı ve Mevlânâ'ya: Beni öldürmek için çağırıyorlar, dedi. Bir müddet bekledikten sonra, Hz. Mevlânâ: "Dikkat ediniz ki, hem yaratmak, hem emretmek ona mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne kadar yücedir" (A'raf, 56) mealindeki ayeti okudu.

71) Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 129-130.

72) Can, *Mevlânâ ve Eflatun*, s. 61.

73) Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, s. 257.

Yedi kişi sözleşmiş dışarıda pusu kurmuşlardı. Bıçaklarla Şeyhe saldırdılar. Şeyh bir nara attı, öyle ki yedi kişi kendilerinden geçip yere düştüler. İçlerinden birisi Hz. Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin Muhammed idi. Suikastçılar kendilerine gelince yerde birkaç damla kandan başka bir şey göremediler. O günden bu güne o mana sultanından bir iz bir nişane görülmedi. Bu iş 645/1247 yılında vuku bulmuştur. O alçaklar da kısa zamanda birer belaya uğrayıp helak oldular. Alâeddin Muhammed de bir acâyip hasta-lığa yakalanıp o günlerde öldü. Hz. Mevlânâ onun cenazesine gitmedi.

Bazıları: "Şeyh Şemseddin, Mevlânâ Bahâeddin'in yanında medfundur", demişlerdir. -"Onu öldürenler kendisini bir kuyuya atırlar", diyenler de vardır. Bu son görüşü benimseyenlerin rivayetlerine göre, bir gece Sultan Veled onu rüyasında gördü. Şemseddin: "Filan kuyuda yatıyorum", diye ona işaret etti. Sultan Veled gece yarısı yakın dostlar ile toplanıp onu kuyudan çıkardılar ve Mevlânâ'nın medresesinin bânisi olan Emir Bedred-din'in yanına defnettiler. Doğrusunu Allah bilir.

Şems, Makâlât'ta kendisine gelebilecek tehlikeleri adeta önceden sezmiş hatta görmüş gibidir: Bizim nefesimizi keserler, ağzımızı tıkarlar; yahut bu gece aralarında konu-şur belki de öldürürler...⁷⁴

Bizim de katıldığımız görüşe göre, Şems'in öldürülüş sırrı, Mevlânâ hayattayken yalnız Sultan Veled ve birkaç has müridi arasında kalmış, ancak Mevlânâ'nın vefatından sonra Eflakî'ye (ö.761/1360) söylemiş, o da bunu eserine kaydetmişti. Mevlânâ'nın ve-fatından sonra da Şems'in üzerine türbe yaptırılmış, yine de (burada mezar var) denme-miş, Mevlânâ'nın ruhu incinir diye kimse Şems'in şehit edildiğinden bahsetmemiş, ger-çekleri bilen dervişler "Şems kayboldu, burası da türbe değil makamdır" demekten baş-ka bir şey yapmamışlardır⁷⁵.

Hatta Annemaria Schimmel'in (ö.2003) ulaştığı bulgulara göre, Şems'in öldürülme-sini bir türlü aklına getirmeyen veya belki de daha doğrusu böyle düşünmek istemeyen Mevlânâ, Alâeddin'in de trajedide suç ortağı olduğuna dair işaret alıyordu. Rûmî, bu oğ-lu 1262'de öldüğünde cenaze namazında bulunmadı. Onun çocukları ailenin öteki üyele-ri tarafından hakikî akraba olarak kabul edilmediler⁷⁶. Ancak Alâeddin'le ilgili ileri sürü-len ve var olan bilgiler net ve kesin değildir. Aksine düşünenlerin varlığı da bir gerçektir.

Nihayetinde Mevlânâ, Şems'i bulmak üzere ve yakınları ile birlikte Şam'a gittiler⁷⁷ ve orada bulundukları sürece her yerde Şems'in durumunu soruşturdular. Maalesef bek-lenilen ve umut edilenle karşılaşamayan topluluk, Konya'ya geri dönmek durumunda kaldı. Mevlânâ, tekrar semâ ve gerçekleri dile getiren şiirler söylemeye ve incelikleri

74) Bkz. Şems-i Tebrizî, a.g.e., s. 304; krş. Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, s. 256; A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, çev. B. Demirkol, I. Özdemir, Ankara 2000, s. 48 (18 nolu dipnot); Feridun Nafiz Uz-lak, "Çevirenin Önsözü", *Mevlânâ Celâleddin* (B. Fûrûzanfer) içinde, İst., 1986, s. XIV.

75) Bkz. Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 282-283; Mehmet Önder, *Mevlânâ*, Ajans Türk Kültür Yay. Basım yeri ve tarihi yok, s. 63; Meyerovitch, *İslâm'ın Gülleryüzü*, s. 66-69.

76) Annemarie Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, çev. Senail Özkan, II. baskı, İst., 2000, s. 24.

77) Bkz. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 159, b. 1390-1398.

açıklamaya, müridleri ve ahalinin nefsinin terbiye ve tezkiye etmeye başladı. Mevlânâ, Selaheddin-i Zerkub'u (ö.657/1258) Şems'in yerine oturtup onunla sohbetinde bulundu⁷⁸.

Mevlânâ hakkındaki en yetkin uzmanlardan Fûrûzanfer'e göre, Mevlânâ'nın Şems'i aramak için iki defa Şam'a gidişi, *İbtidânâme*'deki şiirlerin doğruluğuna bir delil oluşturabilir. Eğer bu olay, Mevlânâ tarafından kabul edilmiş olsa idi, iki sene onu aramasına, onu bulmak arzusuyla şehirleri dolaşmasına gerek duyar mıydı? Şems'in öldürüldüğü hakkında, tezkere yazarlarınca ileri sürülen rivayetlerin hepsi doğru olmayan bir kaynağa dayanır. *İbtidânâme*'nin rivayeti, *Devletşah*'ın şüphesi, *el-Cevârihi'l-Muzia* müellifinin tereddüdü, haricî karineler, onun kayıp oluşuna, yolculuğuna delalet eder. Bundan dolayı Fûrûzanfer der ki: "*Kuvvetli bir ihtimalle denilebilir ki, Şems Konya'da öldürülmemiş, Konya'dan ayrıldıktan sonra akibetinden bir haber ve eser bulunamamıştır. Onun akibeti doğru olarak belli değildir. Kaybolma tarihi, ittifakla 645/1247-48'dir.*"⁷⁹

Bugün Konya'da Şems makamı olarak ziyaret edilen ve bir camide bulunan türbenin Şems'in olduğu tahmin edilmektedir. Şu halde bu rivayetlerden hangisi gerçektir? Acaba Şems gerçekten, "Öyle bir gidiş gideceğim ki izimi kimse bulamayacak" dediği gibi kayıplara mı karıştı? Dönülmez bir seyahate mi çıktı? Yoksa şehit mi edildi?

Bu farklı düşünmeye sevkeden rivayetler, şu minvaldedir:

"Şems, Mevlânâ'nın yanında iken dışarı çağırılmış, bir daha Mevlânâ'nın yanına dönmemiş ve ortalıkta görülmemiş. Onu çağırılanlar onu alıp götürdüler mi? Öldürdüler mi? Onun Konya'dan başka bir yere gitmesini mi sağladılar? Acaba Şems, evvelce gittiği Şam'a mı gitti? Bütün bunlar kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen bir hakikat varsa o da Mevlânâ'nın, Şems'in şehit edildiğini bilmediğidir. Bu faciayı Mevlânâ'ya duyurmadılar mı? Yahut böyle bir facia vuku bulmadı mı? Mevlânâ gibi büyük bir veliden bu hakikat nasıl saklanabilir? Eğer şehit edildiği ona malum olsaydı, Şam'da hem de iki defa gidip aramayacaktı."⁸⁰

10. Şems'in Kayboluşunun Mevlânâ'daki Yansımaları

Şems'in Konya'dan aniden ve habersiz ayrılışından sonra Mevlânâ'nın yazdığı şiir ve gazellerde, onun öldürülmüş olduğuna dair bir işarete rastlanılmamaktadır. "*Olaydan kırk gün sonra Mevlânâ başındaki beyaz sarığı atıyor; duman renkli sarık sarıyor ve matem nişanesi olan Yemen hırkası, Hint ferecisi giyinerek ömrünün sonuna kadar bu kıyafeti devam ettiriyor.*"⁸¹

Şems'in öldüğü söylentilerine, Mevlânâ uzun süre inanmamış, *Divan-ı Kebir*'in en içli ve hazin şiirlerini söylemiştir. Bu olay ve konu ile ilgili bir rubâisinde oldukça hüznünlüdür:

Kindir o? Hayat kaynağı eş öldü dedi!

Kindir o? Ümit söndü, ateş öldü dedi...

78) Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 130-131.

79) B Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 107.

80) Can, *Mevlânâ ve Eflatun*, s. 66.

81) Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 35; Gencosman, "Giriş", s. 22.

*Mel'un, dama çıktı yumdu bir an gözünü,
Düşmandı ya Şems'e "Bak güneş öldü" dedi.*⁸²

Şems-i Tebrizî'nin ayrılığının arkasından Mevlânâ çok defa onun ismini kullanarak, bazen onun ağzından *Divan-ı Kebir*'in bir çok gazel ve rubâilerini terennüm edip kaleme almıştır. Burada Şems'i sembol gibi göstererek ilâhî aşkı, vahdet-i vücud görüşü içinde "yanmış" bir ruhun duygularını dillendirmiştir⁸³.

Mevlânâ, en güzel şiirlerini bundan sonra yazmıştı. Her şiirinin sonunda Şems'in adını anarak ona karşı duyduğu iştiyaktan bahsediyordu. Hatta Eflâkî'ye göre bir gün Mevlânâ'ya birisi: "*Şems'i gördüm diye haber vermiş; Mevlânâ üstünde bulunan ferâceyi ona bağışlamış. Bu adamın yalan söylediğini, böyle bir şeyin olmasını imkânsız gördüklerini söyleyenlere karşı: Bunu onun yalanına bağışlıyorum. Eğer doğru söylemiş olsaydı canımı verirdim!*" demişti. Mevlânâ ancak son dönemlerinde onun öldüğüne ikna olduğu söylenir⁸⁴. Bu ani ayrılıktan sonra Mevlânâ hayatının son anlarına kadar "ikiz ruh"u Şems'in bu beklenmedik ayrılığının negatif enerjisiyle şiirler söylemiştir.

Şems'le aynîleştiğini anlamasının üzerinden çok geçmeden, Mevlânâ Celâleddin, yeni ilham kaynağını arayıp bulur⁸⁵. Rumî'nin hayatında üç büyük tasavvufî aşk süreci vuku bulur:

*"Şems'le olan aşkı göklere çıkan ateşinden hemen sonra bir berraklık dönemi gelir ki, bu dönemde Selâhaddin Zerkûbî ile ilişkileri devam etmektedir. Bundan sonra yay tekrar yeryüzü istikametine eğilir. Hayatının son yılının yarısında Mevlânâ, zamanını muhabbet ve sevgiyle genç dostu Hüsameddin'e ayıran bir hoca olur. Zira sûflerin ifade ettiğine göre, "kavis" alçaldıkça" sûfî en yüksek mertebeye ulaşır. Bu mertebede o artık bütün bilgisini öğrencilere aktarmak mecburiyetindedir."*⁸⁶

11. Görünmeyen Âlemin İnsanı Şems'in Ulaştığı Aşkın Hâl

Gizemli ve sıra dışı bir sufi olan Şems, belli bir yerde uzun süre kalmayan zor isimdir. Zor bilmeceler, manası derin sorularla insanın beynine bir şüphe kurdu sokağın sonradan kaybolmuştur. Şems, uykuda olan gönüllere kozmik bir şok uygulamış ve bu hareketiyle Mevlânâ'da büyük bir ilgi meydana getirmiştir⁸⁷.

Hüdavendigâr ve ilgi odağı haline gelen Şems arasındaki farkı, şu cümleler ne kadar da güzel bir şekilde tasvir ve tasavvur eder:

"Şems-i Tebrizî, zekâ gibi görünen ruh, çılgınlık gibi açılımlar, kavisler çizen maneviyat mantığıdır. Dersin nasıl iptal edileceğini ders kürsüsünde anlatmaya kalkışan mü-

82) Hamza Tanyaş, *Mevlânâ'dan Rubâiler*, II. baskı, İst., 1998, s. 19.

83) Tanyaş, a.g.e., s. 20. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 210-212, b. 1694-1722; 267-269, b. 2169-2192.

84) Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 224; Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 42-43, 82; Gölpınarlı, *Mevlânâ Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, s. 15; Can, *Mevlânâ ve Eflatun*, s. 66.

85) Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, s. 25; ayrıca bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 15.

86) Schimmel, a.g.e., s. 38.

87) Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 34.

derristir O. resmiyetin, teşrifatın dışındadır Şems-i Tebrizî. Som samimiliktir O. Ama Mevlânâ, ne kadar adetlerin dışına çıkarsa çıksın, belli bir resmiyet içindedir, görevi gereği. Onun dışında olan alana Şems-i Tebrizî memurdur. Asıl merkezi göstermek için çevreden dolaşacak olan O'dur. Işığa işaret etmek için O'nun etrafında dolaşan pervane odur.”⁸⁸

Mevlânâ, Şems'i, özgür ruhlu ve çekici bir insan olmanın yanı sıra, içsel varlık düzeyinde bir okyanus kadar çok sembolü anlayabilen bir kişi olarak görür. Şems sırların sırrı ve aydınlanmanın nurudur. Hiç kimse ne onun gibisini görmüş, ne de onun çekim gücüne sahip olmuştur. Bir rehber olarak o, ulaşılması ve anlaşılması zor bir şahsiyet ve irfana sahiptir⁸⁹.

Dünya metasına önem vermeyen Şems'in, pejmürde, garip, eski, zahîrî dünyaya hitap etmeyen bir kıyafeti vardı. Dünyanın nimet ve ihtiraslarından kendini soyutlamıştı. İlim irfan ve kerametleriyle övünmediği gibi, başka insanları da hakir görmezdi⁹⁰.

Önde gelen oryantalistlerden Baron Carra De Vaux'unun da anlattığı gibi Şems herhalde başkalarının üstünde manyetik çekiciliğini kullanarak etki meydana getirmekten haz duyan bir kişilik yapısına sahipti⁹¹. Bu tarzıyla kendini halktan gizleyen bir kimliğe bürünmüştür.

“Benim sohbetime yol bulan kimsenin alameti şudur ki: Başkalarının sohbeti ona soğuk ve tatsız gelir”⁹² diyecek kadar da kendine inanır ve güvenirdi. Zaten o muhatabının benimsediği tavra göre anında tavır geliştirdi. Bu özelliğini herhangi bir komplekse girmeden ve ifşa olmaktan çekinmeden şu ifadeleriyle gösterir: “Ben samimi olarak niyazda bulunanlara karşı çok mütevazî davranır, alçak gönüllük gösteririm. Ama diğerlerine karşı, çok kibirli ve gururla davranırım”⁹³ der.

Kendisinden beklenen davranışları sergilemeyen veya ne tepki vereceği tahmin edilemeyen, dolayısıyla standart bir kişiliğe ve kimliğe sahip olmayan Şems, bir taraftan bazı kimselerce evliya derecesinde saygı duyulabilen, bazılarınca da iğrenç ve sinik görülerek nefret duyulabilen bir hale gelebiliyordu. Ama o yine de, âlim olmakla beraber şiddetli ruhanî bir cezbenin etkisinden kendisini kurtaramıyordu⁹⁴.

Kaynaklar, Şems'i eleştirerek, yorumları ve sert sözleriyle insanları şoke eden, tuhaf davranışlı, tahammül edilmez bir kişi olarak gösterir⁹⁵. Makâlât'ta bu özellikleri gösteren işaretler kolaylıkla görülebilir.

Bununla birlikte, Mevlânâ Mesnevi'de, Şems'teki mükemmelliği “bireyselsizlik içinde bireysellik” şeklinde sunar. Şöyle ki, kişi, artık bilinçli varlık düzeyine ulaşmıştır. Bu düzeyde kişi artık sadece toplumsal insan ve düşüncesiyle var olan bir ‘ben’ değil, bun-

88) Karakoç, *Mevlânâ*, s. 43.

89) İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İst., 2002, s. 17.

90) Derviş Ahmet, Âşık Kul Sadi, “Hayatı Şahsiyeti, Fikirleri ve Eserleri”, *Mevlânâ*, I, s. 24.

91) Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 35.

92) Etik, *Şems ve Mevlânâ*, s. 67.

93) Etik, *a.g.e.*, s. 70.

94) Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 35.

95) Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, s. 306.

dan daha çok, bir kendiliğindenlik (doğallık) ve anlamlılık bütünü olarak yaşayan ve sezginin kendisine yardım ettiği evrensel bir insan moduna geçer⁹⁶.

Yerellikten evrensellik aşamasına geçen Celâleddîn-i Rumî, “*Makâlât’ta*⁹⁷ Şems’i, arayışını güçlendirmek için kendisine ulaşmanın sırrını anlatan biri olarak; Divân’da ise, çok az konuşan bir insan olarak tanıtmaktadır. Onun Mevlânâ’ya ilk nasihatî derin iç anlayışın açığa çıkması için dışarıya karşı sağır olmasını istemek olmuştur. Onların birkaç aylık görüşmesini anlattığı sanılan Makâlât, Şems’i açıklık, samimilik, sadelik ve olgunluk sahibi bir insan olarak tanıtır. Bu mükâlemelerde karakterler; Allah, Mevlânâ ve Şems’dir. İnançların ardındaki hakiki olan ve hakiki olmayan gerçekleri tartışır; onlar, insanın fikirlerinin canlı ve cansız eşyanın ardında olduğunda anlaşırlar.”⁹⁸

Görünen dünyanın cazibesine kendisini kaptırmayan Şems, yeri geldiğinde dış görünüşe bağlı kalanların düşüncelerine ve inançlarına muhalif tavır sergiler⁹⁹, böylece onların beklenti ve umutlarını boşa çıkarırdı.

Müslüman coğrafyanın önemli merkezlerini gören Şems-i Tebrizî, bu yerlerdeki gönül erenlerinden bir çoğunun sohbetine dahil olmuştu. “*Dış sülukta, iç gidişte yüce bir yeri vardı. Söz biliminde, hal remizlerinde esaslı olgunluğa sahipti.*”¹⁰⁰

Dışa açık inandığı ideallerini sonlu hiçbir güçten -buna Mevlânâ da dâhildir- çekinmeden söyleyen ve savunan Şems, kendisi için prensip edindiği özgürlüğü ve serbestliği, karşısındaki insana da tanıtmaktan kaçınmaz:

“*Benim bir âdetim vardı. Yanıma gelenlere sorarım: ‘Efendi! Konuşacak mısın yoksa dinleyecek misin?’ ‘Konuşacağım’ derse, üç gün üç gece arka arkaya dinleyebilirim. Meğer ki o kaçsın da ben kurtulayım. Eğer, ‘Ben dinleyeceğim’ derse, ben de ‘O halde birbirimizle uyuşuruz’ derim. Ben söze başlarım, o da laf arasında konuşur.*”¹⁰¹

Serbest ve özgürlükçü düşünme hareket tavrı ve tarzı içindeki Şems, bilinen tek eseri Makâlât’da, geniş bir bilgiye ve gelişmiş, eleştirel bir zekâyâ sahip olan, insanı çok iyi tanıyan ve onun eylemlerinin doğurduğu problemleri iyi tahlil eden, tanınmaktan kaçan Melâmî-meşrep bir derviş profili çizer¹⁰². Buna şu noktayı da eklemekte fayda vardır: Onun kendine özgü yeteneklerinden biri de, adeta bir psikiyatrist gibi muhatabının vereceği tepkiyi önceden sezebilme ve onun kişilik ve karakterini çözebilme kabiliyetidir.

Şöhreti afet olarak kabul eden ve deşifre olmaktan sakınan Şems, bu özelliğini bir tüccar edası ve kıyafetiyle perdeler¹⁰³.

Kendisini gizlemesine rağmen o, olgun, olgunlaştıran, söz (kal), hâl ve keşif sahibi bir Allah dostuydu. Bunun için ona ilâhî bilgi ve hakikat arayıcıları müracaat ederdi.

96) Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Kişilik Çözümlemesi*, s. 40.

97) Bilindiği gibi, *Makâlât’ta* sadece, Şems’in sözleri değil, Mevlânâ’nın da ifadelerini rastlanılmaktadır.

98) Arasteh, *a.g.e.*, s. 42.

99) Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 101-102.

100) Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s. 121.

101) Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 274.

102) Yazıcı, “Tebrizî” mad., *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/1, s. 103.

103) Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 121.

Cennet yolcularına keşif ve vuslat yolunun istikametini tahayyül ettirirdi. “*Konuşma ve Allah’a yakın olmada Musa’nın, sıyrılıp bir köşeye çekilmede ise, İsâ’nın (a.s) meşrebi-ne sahipti. Daima müşahadeye girer ve zamanını mücadele ile geçirirdi... Daima kerametleri inkar ederdi.*”¹⁰⁴ Sıpehsâlâr “kerametleri inkar ederdi” derken, herhalde kendisinden zuhur eden harikulade hallerin ifşa olmasını kastediyor olsa gerek. Zaten gönüllerin gönlü için başka bir şey düşünmek yersizdir.

Kendisinin diğer yaratılmışlardan ayrıştırılmasına tahammül edemeyen hatta fırsat bile tanımayan Şems, bizden biri olup, bize tüm varoluşumuzla bizi anlatan ve bizi yaşıttır.

Zaten bunun için “kimi zaman Şems-i Tebrizî bir sembol haline gelmektedir. Kimi zaman nefsimizi sarsan ruhtur o. Kimi zaman bir aynadır ki, bize bütün eksikliklerimizi, kusurlarımızı, çirkinliklerimizi haykırır.”¹⁰⁵

“*Bir haber, bir icazetnâme, bir mektup ve bir muştı*”¹⁰⁶, olan Şems-i Tebrizî, katettiği mesafenin, ulaştığı makam ve mertebenin farkındaydı. Yükü ağırdı. İşte yükünün ağırlığını ispatlayan ulaştığı sufi hallerin zirvesine bir örnek:

“*Şemseddin-i Tebrizî birbiri arkasından gelen Allah görüntülerine gömüldüğü ve insan gücünün o mücadeleye dayanamadığı her zaman, o hali savmak için kendisini bir işle meşgul ederdi ve kendini tanımayan birinin yanına rençberliğe gider geceye kadar çalışır, ücret verdikleri zaman: “Borcum var. Hep birlikte vermem için toplanmasını istiyorum der ve o bahane ile ücretini bırakır, bir süre sonra da kaybolurdu.”*”¹⁰⁷

Şems-i, onunla ilgili araştırmacıların sandığı ve tanıttıkları gibi basit bir Bâtınî der-vişi olarak görmek, onu hafife almak anlamına gelir. Zira çocukluktan beri aşkın varlıkla olan -madde evrenini aşan- kaynaşmasıyla o, yüzyılların yetiştirdiği büyük gönül sultanları arasında üstün vasıflarla donatılmış irfan ehli bir ârifdir. Aksi durumda, Mevlânâ gibi zâhir ve bâtın ilimlerinde yüksek derecelere ermiş, zamanında müderrislik ve müftülük mertebelerine yükselmiş seçkin bir insanı, ilahî bir aşk ve iştiaak ateşiyle yakıp pı-sirebilir miydi? Onun sözle anlatılamayan cazibesi, Mevlânâ’ya bütün normal hayatını alt üst ederek, işini gücünü, medresesini ihmal ettirerek, onu madde âleminin sonlandı-ğı başka bir âleme götüren; ona mânâ âleminin perdelerini ve kapılarını aralayan bu Tebrizli Âşık olmuştur. Şu halde, bu nitelikte ve bu yetenekte olan ulu bir ârifin bayağı bir Bâtınî derviş olmasının imkansız olduğu; onun, gönlü yüce hakikatlerle dolu bir irfan ve irşad kaynağı ve merkezi olduğu hususunda şüpheye mahal yoktur¹⁰⁸.

Sıradanlık ve basitlik Şems’in ruhuyla uzlaşmaz bir haldir ki, bu durum onda gurur ve kibire de yol açmaz. Bunun içindir ki, kaybolmasından sonra onun adı ve şöreti Anadolu sınırlarından taşmıştır.

Hatta o kadar ki, Şems-i Tebrizî, Hindistan’da menkıbevî bir şahsiyet olmuş ve genellikle aşk şehitleri arasında kabul edilmiştir¹⁰⁹. Hatta kendisi daha ileri giderek Âşık-

104) Bkz. Sıpehsâlâr, a.g.e., s. 121.

105) Karakoç, Mevlânâ, s. 42.

106) Karakoç, a.g.e., s. 47-48.

107) Sıpehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle), s. 123.

108) Gencosman, “Giriş”, s. 12-13.

109) Schimmel, İslâm’ın Mistik Boyutu, s. 319.

lık makamından mâşukluk makamına ulaştığından dem vurmuştur¹¹⁰ ki, bulunduğu hal, onun gönül evreninin zenginliğine işaret eder.

Herhangi bir sufi okulunun mensubu olmadığını yukarda belirtmemize rağmen, bazı araştırmacıların iddialarına göre, Şems'in rind ve kalender bir derviş olması itibariyle kendisinde mevcut olan Melâmilik, dolaylı olarak Mevlânâ'ya da tesir etmiştir¹¹¹.

Öyle görünüyor ki, Şems, üstadının, hayatın sırlarını çözmek için artık kendisine yol gösteremeyeceği bir varoluş seviyesine varmıştı. Bundan sonra o, seyahat etmeye ve şöhreti şehirlerin dışına taşmış âlimlere soru sormaya başladı. Deliller, onun geleneksel hayatın sınırlılıklarının farkına vardığını; hatta kişiye tasavvufun ilkelerini öğreten ve Allah'la veya keramet ehliyle özdeşleşmeyi öğreten klasik tasavvuf anlayışını pek dikkate almadığını bildirmektedir. O, otoritenin her çeşidinin kendisini özgürleştirir ve sadece diğerlerinin fikirlerini tekrar eden geleneksel âlimleri ve kalamcıları eleştiri sağa-nağına tutar. Başkalarını kendisi için model almaktansa, gerçek benliğini keşfetmek için içe döner. Seyahatleriyle ve kendisini sürgün ettirmesinin sonucu nihâî kemâlât katına varır. Çaresizlik ve umutsuzluk içerisinde geçen yılların sonunda, cana yakın bir ruh arayışından, en nihayetinde, kendi potansiyel ruhunu Mevlânâ'da bulur¹¹².

Mevlânâ, Şems'i özgür, manyetik (çekici) evrensel insan olarak, içsel varlık düzeyinde bir okyanus kadar çok sembolü anlayan bir kişi olarak tasvir eder. Mevlânâ'ya göre Şems, çokluğun arkasındaki birliği görmüş ve birliğin nasıl çokluğa dönüştüğünü anlamıştı. Varlıktaki vahdetle kesret arasında gidip gelmeleri varlığına sindiren Şems, kendisinin görünen âlemin üstünde var edilmiş bir varlık olduğunun farkındaydı. Dünyevî bir varlığın kolaylıkla taşıyamayacağı ağırlığın yükünü kanıksamıştı. Hayatı, bütün varlığı ve hayatın özünü tecrübe etti. Şems evrenin gelişmekte olan hafızasında insanlığın açığa çıkmasını ve kendini gerçekleştirmesini sembolize ediyordu. O mutluluğa ulaştı, zevk deneyimini yaşadı ve arayışını sonlandırdı. Çünkü o, arayış içindeki varoluş düzeyini ortadan kaldıran ve maddeyi anlayan aydınlatıcı safhasına erişmişti. Sıfat ve nitelik engellerini yırtıp bir tarafa atarak en nihayet onların olaylar âleminde nasıl tekevvün ettiğini keşf ve müşahade etti. O, varlıktan yokluğa ve onun da ötesine, hatta "ötelelerin de ötesine" ulaştı¹¹³.

Ve Şems devam eder, ulaştığı makam ve aşk düzeyinin hazzını duyarak ve duyumsayarak:

"Şu tarzda konuşuyordum. Dün hem kendi kendime söyleniyor, hem de hendeğin çevresini dolaşıyordum. Sözün sonu gelmiş, yenilgiye uğramışım sanki. Sözün altında kalmıştım. Yenilginin verdiği güçsüzlükle ne yapayım diyordum. Eğer mimberde de söz bana böyle üstün gelir beni yıkarsa artık minbere çıkmam. Efendi yalan gerekse yalan söyleyeyim, vaaz etmiyorum ki.

110) Schimmel, *a.g.e.*, s. 306.

111) Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 68.

112) Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, s. 40.

113) Arasteh, *a.g.e.*, s. 41.

Söz benim içimdedir. Her kim benden söz dinlemek isterse, benim iç âlemime gelir, ancak orada bir kapıcı oturtmuştur.”¹¹⁴

Gizlemeyip ifşa ettiği bu mertebelere ulaşan Şems, sohbetinde bulunduğu insanlar onu kendilerine bağlayıp mürit edinmeye yeltendiklerinde sert bir kayaya çarpmaktadır. Şems'i kaybetmektedirler. O, bir aşk, vecd, hakikat ve divanelik timsalidir. Şems, asla özgürlüğünden taviz vermeyen yürüyen hür Adem modelidir. Alışılmış kalıpları ve kitlelerin sınırlarını zorlamak, özellikle riyakârlığın kalıntılarını yok etmek, Şems'in en büyük ideali ve hem de görevidir¹¹⁵.

Özü ve sözü bir olan Şems-i Tebrizî, insanın yaratılmışlar arasındaki üstünlük ve farklılığını, ulaşabileceği mertebeleri anlatarak ortaya koymaya çalışır. O, bunu yaparken doyulmaz bir ruhanî zevk ve haz aldığını okuyucuya hissettirir:

“İnsanoğlu bütün geçici varlıklardan ve yaratıklardan üstündür. Çünkü onun görüşü, bütün arşı, kürsüyü, yerleri ve gökleri ve her ikisi arasında bulunan yaratıkları kapsayan bir genişliktedir. Allah'a ait sıfatları kapsayan bir genişliktedir. Allah'a ait sıfatlara ortak olan bu yaratığın görüşü, bütün görüşlerden daha yücedir. Ne gariptir ki, ulu Allah, bütün sıfatları ile bu yaratıktan belirir. “Nerde olsanız, o sizinle beraberdir” mealindeki ayetin hikmeti anlaşılır. Nasıl ki bu basiret, görüş sayesinde Allah herkese bir yöne, bir alan göstermiştir. Başka tarafı görmesinler ve sapmasınlar diye. Birine kuyumculukta uzmanlık yolunu göstermiştir. Ötesine mücevhercilik ve kimya ilminin inceliklerini, sihir, bahane, büyücülük fenlerini öğretmiştir. Bir başkası mantık, tartışma yolunda uğraşır; fıkıh, usul bilir. Daha başkaları öteki âlemin rahat ve sefası ile dolu olarak nuru ve Allah'ı görür. Biri de şehvet, güzellik, aşk ile uğraşır, güldürü edebiyatı ile maskaralıktan hoşlanır. Yine başka biri de melekleri, hurileri, arşı ve kürsüyü bilir; bunlardan zevk alır. Bunlardan her birine bu köşke bir görüntü penceresi açılmıştır, âlemi başka bir balkondan seyretmektedir. Bunun halinden ötekinin haberi yoktur. Öteki de berikinin halinden ve işinden anlamaz.”¹¹⁶

Allah'ın insana bahşettiği güzellikleri böylece şeffaf ve duru bir şekilde özetleyen Şems, dinlere karşı tutumunu da aynı açıklıkta ifade etmekten kaçınmaz. Şems'in dinlere ve mensuplarına gösterdiği toleransı anlatan şu cümleleri, herhalde Mevlânâ'nın cihanşümül olan ve adeta onunla özdeşleşmiş “*Ne olursan ol yine gel, ister kafir, ister Mecusi, ister putperest... olsan da yine gel*” sözlerine kaynaklık yaptığını akla getirmektedir. Şimdi Şems'in konuyla ilgili ilginç düşüncelerine yönümüzü çevirelim:

“Diyorlar ki: Bize Mevlânâ Şemseddin'den gönül açıklığı gelmiyor. Benden gönül açıklığı isteyen ancak bir Mecusîdir. O beni bulur ve benden gönül hoşluğu arar. Sen o Mecusî değilsin. Müslümansın, müminsin. Müslüman insanı incitmez, ayıpları örter. Meselâ bir keşiş, bir Müslümanı öldürse; senin evine sığınarak, kendisini arayanlardan kaçtığını söylese ve “Ben ancak sığınacak yer olarak seni buldum. Beni koru!” dese, ona

114) Şems-i Tebrizî, a.g.e., s. 309-310.

115) Öztürk, Mevlânâ ve İnsan, s. 14.

116) Şems-i Tebrizî, Makâlat (Konuşmalar) I, 311.

karşı, “Müslüman, Müslümanı öldürse bile aman verilmez” demezsin; ancak onu korursun. Ola ki, o da Müslümanlığa heves eder. Sen gerçi Müslümansın fakat bu kadarcıkla yetinme, daha da Müslüman ol! Her Müslümanın bir zındığı, her zındığın bir müslümanı olmak gerektir. Müslümanlıkta ne lezzet var? Lezzet küfürdedir. Bazen Müslümandan hiçbir Müslümanlık nişanı ve yolu bulamazsın. Ama bir zındıktan, Müslümanlık yolu bulursun. “Aranılanın son merhalesi arayandır” demişlerdir. Ama ondan daha yüksek bir söz söylemek gerekir. Ancak onlar bizim konuşma tarzımızı bilmezler. Başları döner.”¹¹⁷

Peki fikir ve dinlere karşı bu derece müsamahakar olan Şems’in karizmatik ve sufi kimliği, diğerlerine nasıl görünüyor:

“Pir Muhammed’e sordular: Kâmil-i Tebrizî’nin hırkası önünde ne hale geliyorsun? Tıpkı doğan pençesine tutulmuş, bir serçeye dönüyor, sonra da diyorsun ki, “Doğanı öldüreyim de kendimi kurtarayım, çünkü o kendi hesabına yaşıyor.”¹¹⁸

Yaşadığı ve müşahade ettiğinden bazı safhaları aktaran Şems, içinde bulunduğu ruhsal halin dışa yansımaları kendisi şöyle anlatır:

“Bana her dört günde biraz gevşeklik, bir uyuklama hali gelir. Biraz sonra da bu hal geçer. O zaman bir lokma bile yutamam. “Sana ne oldu?” derler. “Bana hiçbir şey olmadı, öyle birinin divanesiyim ki, üstümü başımı yırtarım. Sana gelirsem senin elbiseni de yırtarım” “Bir şey yemiyor musun” derler. “Hayır yemiyorum.” Bugün yarın, o bir gün, başka bir gün de...”¹¹⁹

Sözlerin ve kelimelerin anlatmada güçlük çektiği makamlara erişen Şems, çıktığı en uzun yolculuk ve bunun sonucundaki gurbeti öyle ifade eder ki, ailesine ve özellikle babasına yabancılaşan bir kimliğe bürünür. Bu o derece hüznü bir gurbettir ki, adeta sürgündeki bir Şems’i görürüz. Şems’in ifadeleri, bu noktada iç burkar, vicdan sızlatır bir düzeye ulaşır:

“Herşeri nedir ki, benim babamın bile benden haberi yok! Kendi şehrimde bile garibim. Babam bile bana yabancı. Gönlüm ondan ürüyor. Öyle sanıyorum ki, üstüme yıkılacak; bana güzellikle söz söylerken bile beni dövecek, evden kovacak sanıyordum ve kendi kendime diyordum ki: Eğer benim manevî varlığım, onun manasından doğmuş olsaydı, gerekirdi ki, bendeki mana onun yavrusu olsun; onunla uyuşsun, anlaşsın ve olgunlaşsın. Kümes tavuğunun altına konmuş bir kaz yumurtasıym sanki.”¹²⁰

Dünyevî bilgilerin ötesinde irfan âleminin bilgisine sahip bir kişi¹²¹ olan Şems’in nurlu yüzünü görünce Mevlânâ, sırların sırrı ile karşı karşıya kaldı. “Adeta Şems’in yüzünün nurunda yok oldu.” Şems de hiçbir velide göremediği ve elde edemediğini Mevlânâ’da bulunca, iki mânâ okyanusu birbiri üzerine kapandı.

Bu yakınlıkta, bu dostlukta, bu ilâhî sevgide, “Kim, kime mürşit oldu? Kim müritti?” diye üstünlük muhabbetinde ve dostlukta aranmaz.

117) Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar)* I, s. 147.

118) Şems-i Tebrizî, a.g.e., s. 147.

119) Şems-i Tebrizî, a.g.e., s. 234.

120) Şems-i Tebrizî, a.g.e., s. 234.

Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin bu iki Hak âşığının vardıkları kimlikler ve benlikler ötesi safhayı şöyle seslendirir:

*"Ben, sen oldum, sen de ben oldun. Ben, ten oldum; sen can oldun. Artık bundan sonra kimse, 'Ben ayrırım, sen ayrısın" diyemez."*¹²²

Sonuç

Şems-i Tebrizî, kimliği ve kişiliği hep tartışıldığından dolayı bazılarınca saygın bir veli, bazılarınca da "iğrenç" ve "patavatsız" biriydi. Ancak bazı kimseler tarafından evliya derecesinde hürmet gören, bazıları tarafından da iğrenç ve sinik görülerek nefret kazanmış bir insandır.

Başkalarının üstünde tesir yapmaktan hoşlanan bir kişiliğe sahip Şems dış görünüşü dikkate almazdı. Hatta dış görünüşü önemseyenlerin düşüncelerinin aksine tavır geliştirdi. Bununla birlikte Şems, kendisinden beklenen davranışları sergilemeyen veya ne tepki vereceği tahmin edilemeyendir.

Aşk, vecd ve hakikat dervîşi Şems, özgürlüğünden kolay kolay taviz verecek bir model değildir. O aynı zamanda keskin bir zekâ, insanları iyi tanıyan bir bilge ve şöhretten kaçan bir sufidir. Özgür ruhlu ve çekici bir insan olan Şems, sırlar sırrı ve aydınlanmanın nurudur. Bir rehber olarak ulaşılması zor bir yetenek ve irfana sahiptir.

Dışa açık, inandığı ideallerini sonlu hiçbir güçten -buna Mevlânâ da dâhildir- çekinmeden söyleyen ve savunan Şems, kendisi için prensip edindiği özgürlüğü ve serbestliği, karşısındaki insana da tanımaktan kaçınmaz

Şöhreti afet olarak kabul eden ve deşifre olmaktan sakınan Şems, geniş bir bilgiye ve gelişmiş, eleştirel bir zekâyâ sahip olan, insanı çok iyi tanıyan ve onun eylemlerinin doğruluğu problemleri iyi tahlil eden, tanınmaktan kaçan bir derviş profili çizer.

Sıradanlık ve basitlik Şems'in ruhuyla uzlaşmaz bir haldir ki, bu durum onda gurur ve kibire de yol açmaz. Kendisinin diğer nefislerden ayrıştırılmasına tahammül edemeyen hatta fırsat bile tanımayan Şems'e yakışan da bu olsa gerektir. Zira o, bizden biri olup, bize tüm varoluşumuzla bizi anlatan ve bizi yaşatandır.

Sözlerin ve kelimelerin anlatmada güçlük çektiği makamlara erişen Şems, çıktığı en uzun yolculuk ve bunun yansıması olan gurbet sonucunda ailesine ve en yakınlarına yabancılaşan bir kimliğe bürünür. Bu o derece hüznünlü bir gurbettir ki, adeta sürgündeki bir Şems ortaya çıkar.

Şems'in kayboluşu veya öldürülüştüyle ilgili meselede ise, mevcut farklı rivayetler bezen birbirini desteklerken, bazı zamanlar da birbirlerini nakzeder.

Ömrü boyunca Şems'in, Tebriz'de Ebûbekr Sellebaf ve Konya'da Mevlânâ olmak üzere iki gönül sultanının dışında herhangi bir bağlantısı yoktur.

Şems olmasaydı, Mevlânâ belki de babası gibi ikinci bir Sultanü'l-Ulema olarak medrese hocası olacak dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Bu Şems için de geçerlidir.

121) İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, II. baskı, İst., 2000, s. 12.

122) Can, *Mevlânâ ve Eflatun*, s. 59-60.

Mevlânâ olmasaydı, onu da kimse bilmeyecek, tanımayacaktı. Ancak şu da bir gerçektir ki, bilinmemek ve tanımamak Şems'in doğasında mevcuttur.

Şems ile Mevlânâ'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşamada bir olması, hem maddî hem de gönül cihanında ender gerçekleşmiş hadiselerdendir. Bunu aşırı şekilde büyütmemizin ve yüceltmemizin sebebi, evrensel vuslatın sonuçları itibariyledir. Aslında sonuç, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir, kısaca "ikiz ruhlar"ın iki ayrı bedende ama tek bir ruhta kavuşmasıdır.

Hakiki veli ve hakiki dost olarak nitelendirdiği Mevlânâ için methiyeler düzen Şems, kendisini onun karşısında hiçliğe indirmektedir. Her ne kadar Mevlânâ, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındaki yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Şems'in hayat lügatinde dostluk, Mevlânâ'yı gördükten sonra nefsini öldürmektir. Dostluk, Mevlânâ ve Şems'te doruğa ulaşmıştır. Şems-i Tebrizî'nin kaybolmasından sonra Mevlânâ çok defa onun ismini kullanarak, bazen onun ağzından olmak üzere bir çok gazel ve rubâilerini yazmış, Şems'i sembol gibi göstererek ilâhî aşkı, vahdet-i vücud görüşü içinde mistik bir ruhun duyguları halinde dile getirmiştir. Ayrıca *Makâlât*'la Mesnevi arasında çok kuvvetli bir bağlantı vardır. Mevlânâ *Makâlât*'ın bir çok hikayelerini, meselelerini, bahislerini Mesnevi'sine almıştır.

Tebrizli Şems, Mevlânâ'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilâk karşısında kalmıştı ki onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlânâ'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu doğurmuştur. Mevlânâ, kaybolan Şems'i kendi ruh ve bedeninde bulmaktadır.

Şems, Mevlânâ'ya salt aklın, rasyonalizmin zincirinden kurtulmanın formülünü vermiştir. Sufilik yaşadığı bir tecrübe olmasına rağmen yine de sıradan bir din bilgini olarak yaşayan Mevlânâ, Şems'le tanıştıktan sonra aşkıdan coşan ve kaynayan okyanus halini almıştır.

Okyanusların birbirlerinde buldukları fakat başkalarının bulamadıkları en önemli zenginlik, zahîrî dünyada bulunmayan aynaydı. Bunlar, şeyhlik, mürşitlik, halifelik, müritlik makamlarının daha da ötelelerini aşarak birbirlerine ayna oldular.